

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 10 (2025) nr 4
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2025.10.96

Karolina Tetych*

Między ekranem a rzeczywistością: cyberprzemoc z perspektywy studentów pedagogiki Akademii Zamojskiej

Between the Screen and Reality: Cyberbullying from the Perspective of Pedagogy Students at the Zamość Academy

Abstract: Cyberbullying is psychological violence in which the perpetrator uses digital technology, such as the internet, social media, instant messaging, email, or text messages. Its goal is to harass, humiliate, intimidate, or ridicule another person, often by posting ridiculing and degrading content, spreading lies, hacking accounts, blackmailing, or excluding them. These actions can lead to serious psychological problems in victims. This article presents research on cyberbullying conducted among pedagogy students at Zamość University. The focus is on whether, in what areas, and in what form they experience cyberbullying, how they cope with it, and what help they need to mitigate its effects.

Keywords: cyberbullying, students, harassment, defamation.

* Karolina Tetych (ORCID: 0009-0001-3247-0598) – mgr, Akademia Zamojska, Instytut Pedagogiki; kontakt: karolina.tetych@akademiazamojska.edu.pl.

Wprowadzenie

Współczesny człowiek funkcjonuje równolegle w świecie realnym i w wirtualnym. Przestrzenie te przeplatają się wzajemnie, tworząc środowisko charakterystyczne dla społeczeństwa informacyjnego XXI w.¹. Kontakty międzyludzkie odbywają się za pośrednictwem różnego rodzaju technologii, a spotkania bezpośrednie są coraz rzadsze. Społeczeństwo coraz lepiej orientuje się i sprawniej posługuje Internetem czy telefonami komórkowymi. Dynamiczny rozwój technologii daje wiele możliwości i dostarcza nowych kompetencji potrzebnych w przyszłości. Jednocześnie nadmierne lub niekontrolowane korzystanie z sieci może wiązać się z ryzykiem.

Jednym z nich jest cyberprzemoc, która polega na wywołaniu szkody psychicznej, a nie użyciu siły fizycznej². Zjawisko to polega m.in. na wyzywaniu, szantażowaniu, ośmieszaniu czy upowszechnianiu kompromitujących treści w wirtualnej rzeczywistości przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii np. aplikacji, komunikatorów, chatów³.

Charakterystyka zjawiska cyberprzemocy

Cyberprzemoc (*cyberbullying*) to współczesna postać przemocy, z jaką mamy do czynienia w środowisku online. Jego etymologia pochodzi z języka angielskiego i wywodzi się ze słowa „bullying”, czyli nękanie, terroryzowanie, natomiast przedrostek „cyber” nawiązuje do wirtualnej przestrzeni.

Jacek Pyżalski termin ten tłumaczy jako „agresję elektroniczną” czyli wszelkie akty przemocy odbywające się z wykorzystaniem narzędzi komunikacji elektronicznej, takich jak Internet czy telefon komórkowy. Jednakże podkreśla on, że cyberprzemoc obejmuje szeroki zakres długotrwałych, intencjonalnych działań o charakterze przemocowym. Natomiast „agresja elektroniczna” stanowi pojedyncze akty przemocy w sieci⁴. Fundacja Dajemy

- 1 S. Kozak, *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach*, Warszawa 2014, s. 147–148.
- 2 J. Pyżalski, *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*, Kraków 2010, s. 47.
- 3 S. Bębas, *Patologie społeczne w sieci*, Toruń 2013, s. 20.
- 4 D. Siemieniecka, M. Skibińska, K. Majewska, *Cyberagresja – zjawisko, skutki, zapobieganie*, Toruń 2020, s. 27.

Dzieciom Siłę wskazuje, że „cyberbullying” wykorzystuje Internet lub inne cyfrowe narzędzia komunikacji do wysyłania i upowszechniania szkodliwych treści lub obrazów⁵.

Niezależnie od przyjętych określeń – cyberbullying, nękanie, prześladowanie, dręczenie – istotą zjawiska pozostaje zawsze celowe i systematycznie powtarzające się działanie skierowane w osobę słabszą, pozbawioną możliwości obrony⁶, wykorzystujące Internet i nowoczesne środki komunikacji elektronicznej⁷. W ujęciu cywilnoprawnym cyberprzemoc odnosi się przede wszystkim do naruszenia dóbr jednostki (życia prywatnego i rodzinnego jednostki, czci i dobrego imienia, a także zdrowia, godności, wolności, nazwiska lub pseudonimu, wizerunku, tajemnicy korespondencji, nietykalności osobistej i mieszkania oraz dorobku twórczego)⁸. Cyberprzemoc charakteryzuje się przede wszystkim dużą anonimowością sprawców. Działania krzywdzące mają na celu wyrządzenie szkody psychicznej, fizycznej i moralnej. Akty przemocy zaś realizowane są za pośrednictwem nośników elektronicznych: telefonu, komputera, tabletu itp. i wykraczają poza społecznie przyjęte normy, prowadząc do destrukcji relacji międzyludzkich⁹.

Do czynników sprzyjających agresji, występujących zarówno w świecie rzeczywistym, jak i cyberprzestrzeni należą m.in.: obniżona sprawność intelektualna, niskie poczucie własnej wartości oraz pozycji w grupie, deficyty w kompetencjach interpersonalnych, izolacja, brak wsparcia społecznego.

5 *Cyberbullying, definicja pojęcia*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, <https://fdda.pl/baza-wiedzy/cyberbullying/>, dostęp: 12.04.2025.

6 A. Borkowska, *Cyberprzemoc włóż blokadę na nękanie, Poradnik dla rodziców*, Warszawa 2019, s. 7–8.

7 *Cyberbullying – nękanie w sieci*, Gov.pl, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/cyberbullying--nekanie-w-sieci>, dostęp: 12.04.2025.

8 J. Podlewska, *Odpowiedzialność prawna za cyberprzemoc w stosunku do nieletnich*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 8 (2009) s. 47–56.

9 E. Wysocka, *Nowe media jako wyzwanie dla rozwoju młodego pokolenia: cyberprzemoc jako wynik i czynnik zaburzeń w relacjach międzyludzkich*, w: *Wyzwania pedagogiczne w XXI wieku, Zagrożenia społeczne – Edukacja – Terapia (Tom jubileuszowy z okazji 35-lecia pracy naukowej profesor Anny Nowak)*, red. M.W. Bernasiewicz i M.A. Noszczyk-Bernasiewicz, Toruń 2022, s. 254–255; Ł. Wojtasik, *Jak reagować na cyberprzemoc, Poradnik dla szkół*, s. 6–7, https://edukacja.fdds.pl/pluginfile.php/92246/mod_resource/content/2/jak_reagowac_na_cyberprzemoc-FDDS-12042017_ksiazka.pdf, dostęp: 15.09.2025.

Bardzo znaczące są również tzw. trudne zachowania takie jak ADHD, zaburzone relacje społeczne, wcześniejsze doświadczenie przemocy (bycia ofiarą) bez wsparcia odpowiednich specjalistów. Znacząca jest również akceptacja kar fizycznych, trudna sytuacja ekonomiczna w rodzinie oraz negatywne odbieranie osób przez ich np. niepełnosprawność. Mogą one zwiększać prawdopodobieństwo doświadczenia agresji w roli ofiary lub sprawcy¹⁰.

Natalia Kamila Czopek wskazuje na kilka podstawowych form cyberprzemocy (nękanie, zniesławienie, wykluczenie, podszywanie się, trolling, sexting, hejting, flaming [wojna na obelgi], grooming, phishing, outing)¹¹. Badaczka podkreśla, że zjawisko cyberprzemocy może występować praktycznie w każdym czasie i miejscu w odróżnieniu od przemocy tradycyjnej¹².

Konsekwencje cyberprzemocy

Cyberprzemoc jest zjawiskiem o poważnych i długotrwałych konsekwencjach dla ludzi, zwłaszcza dzieci i młodzieży. Wirtualne nękanie oddziałuje na zdrowie psychiczne ofiar. Młodzi ludzie, doświadczając takiej agresji, bardzo często zmagają się z lękiem, obniżoną samooceną, stanami depresyjnymi, a w najbardziej tragicznych przypadkach pojawiają się myśli samobójcze¹³.

Konsekwencje cyberprzemocy najbardziej widoczne są w relacjach młodych ludzi z rówieśnikami. Osoby, które są ofiarami agresji, często mogą doświadczać poczucia izolacji społecznej, wykluczenia z grupy i obawiają się nawiązywania nowych znajomości. Długotrwałe doświadczanie strachu, lęku w sieci powoduje, że ograniczają one swoją aktywność w mediach społecznościowych, a niekiedy nawet całkowicie rezygnują z niej. Takie wycofanie z życia online wpływa negatywnie na młode osoby, utrudnia budowanie oraz utrzymywanie relacji z rówieśnikami, które odgrywają klu-

10 D. Siemieniecka, M. Skibińska, K. Majewska, *Cyberagresja zjawisko, skutki, zapobieganie*, Toruń 2020, s. 38–40.

11 N. Czopek, *Nasilenie cyberprzemocy wśród uczniów szkół średnich w roli sprawcy, ofiary i świadka tego zjawiska*, Lublin 2024, s. 24–25.

12 Tamże, s. 25–26.

13 P. Makles, *Cyberprzemoc a młodzież: Jak technologia kształtuje relacje rówieśnicze*, „Pedagogika. Studia i Rozprawy”, 23 (2024) s. 252.

czową rolę w procesie dorastania i formowania tożsamości rozwijającego się człowieka¹⁴.

Skutki cyberprzemocy są szczególnie dotkliwe i trudne do odwrócenia dla osób, które stają się jej ofiarami. Uzależnione są od charakteru i intensywności agresji. W przypadku jednorazowych sytuacji skutki zazwyczaj są niewielkie, a większość osób jest w stanie sobie z taką sytuacją poradzić. Problem pojawia się wtedy, gdy sprawcą jest osoba znana ofierze. Akty agresji mają wtedy charakter długotrwały i mogą prowadzić do poważnych zaburzeń emocjonalnych i utrzymywać się aż do okresu dorosłości¹⁵.

Cyberprzemoc wywiera wpływ nie tylko na samopoczucie psychiczne, ale również na osiągnięcia edukacyjne. Ofiary nękania w sieci często doświadczają problemów z zaburzeniem koncentracji, co przekłada się na obniżone wyniki w nauce. Doświadczania ciągłych ataków internetowych powoduje pojawienie się konsekwencji emocjonalnych takich jak lęk, spadek motywacji do nauki. Może to skutkować problemami w przyswajaniu wiedzy, słabszymi ocenami, a w konsekwencji poczuciem osamotnienia, osaczenia, bezradności i frustracji¹⁶. Ofiary przemocy często mają wrażenie, że sytuacja, w której się znaleźli, jest nieodwracalna, a kompromitujące materiały na ich temat zostaną udostępnione szerokiemu gronu odbiorców. Towarzyszy im wstyd, poczucie winy, lęk, smutek. Długotrwałe doświadczenie przemocy ma wpływ na pojawianie się problemów psychologicznych i somatycznych, np. bóle głowy, brzucha czy problemy ze snem¹⁷. Warto ponadto zwrócić uwagę na wyższy poziom lęku społecznego, problemy z zachowaniem, przypadki spożywania alkoholu i narkotyków przez dzieci i młodzież doświadczające przemocy, co może skutkować uzależnieniami¹⁸. Konsekwencjami cyberprzemocy obciążone są nie tylko ofiary, ale również sprawcy, którzy doświadczają trudności w nawiązywaniu i budowaniu prawidłowych relacji interpersonalnych¹⁹.

14 Tamże, s. 252–253.

15 A. Borkowska, *Cyberprzemoc włącz blokadę na nękanie*, s. 15–16.

16 P. Makles, *Cyberprzemoc a młodzież*, s. 252–254.

17 A. Borkowska, *Cyberprzemoc włącz blokadę na nękanie*, s. 15–16.

18 D. Siemieniecka, M. Skibińska, K. Majewska, *Cyberagresja zjawisko, skutki, zapobieganie*, s. 46–47.

19 P. Makles, *Cyberprzemoc a młodzież*, s. 252–253.

Przeciwdziałanie cyberprzemocy

Edukacja medialna i informacyjna stanowi kluczowy element w procesie zapobiegania cyberprzemocy. Jej najważniejszym zadaniem jest kształtowanie świadomości użytkowników Internetu w zakresie zagrożeń związanych z korzystaniem z niego. Działania te obejmują promowanie postaw sprzyjających reagowaniu na akty agresji w sieci oraz zachęcanie ofiar do zgłaszania przypadków doświadczanej przemocy. Edukacja powinna uwrażliwiać potencjalnych sprawców, zwracać uwagę na powagę zjawiska oraz wskazywać konsekwencje prawe i społeczne podejmowanych przez nich czynów²⁰. Skuteczne przeciwdziałanie cyberprzemocy wymaga wprowadzenia działań wielopłaszczyznowych opartych na programach profilaktycznych. Kluczową rolę odgrywa ścisła współpraca rodziców, nauczycieli, organizacji pozarządowych i instytucji publicznych odpowiedzialnych za wspieranie, wychowanie i bezpieczeństwo młodych osób. Sukcesem tych działań jest czynne zaangażowanie wszystkich podmiotów w proces. Należy skupiać się na trzech podstawowych obszarach: edukacji, kształtowaniu świadomości oraz niesieniu pomocy osobom zagrożonym. Celem edukacji jest przekazywanie wszystkim obywatelom wiedzę na temat cyberprzemocy. Szkoła, jako jedno z pierwszych środowisk wychowawczych, powinna wprowadzać i realizować programy dotyczące bezpieczeństwa w sieci, które nie tylko przygotowują uczniów do unikania zagrożeń, ale również wyposażają ich w umiejętność mądrego reagowania na akty przemocy. Bardzo ważne jest kształtowanie krytycznego myślenia, które pozwoli uczniom na analizę treści internetowych i odróżnianie treści rzetelnych od tych fałszywych²¹. Uzasadnieniem podejmowania działań edukacyjnych w obszarze profilaktyki cyberprzemocy jest konieczność minimalizowania skali przemocy w świecie wirtualnym oraz zapewnienia bezpieczeństwa jednostkom szczególnie narażonym na ataki w sieci²².

Obok edukacji ważnym czynnikiem przeciwdziałania cyberprzemocy jest wsparcie emocjonalne ofiar. Dostęp do profesjonalnej pomocy psychologicz-

20 G. Walendzik, K. Wilkosz, *Zapobieganie i przeciwdziałanie przemocy w cyberprzestrzeni*, „Kontrola Państwowa”, 63 (2018) nr 1, s. 59.

21 P. Makles, *Cyberprzemoc a młodzież*, s. 258–259.

22 D. Siemieniecka, M. Skibińska, K. Majewska, *Cyberagresja zjawisko, skutki, zapobieganie*, s. 58.

nej powinni mieć zarówno ofiary, świadkowie, jak i sprawcy. W społeczności szkolnej, dzięki pomocy odpowiednich specjalistów, młodzi ludzie mają możliwość budowania społeczności opartej na empatii i wzajemnym zrozumieniu, co daje im możliwości podejmowania rozmów o pojawiających się trudnościach. Ważnym wsparciem są organizowane warsztaty i szkolenia skierowane do osób dorosłych mających kontakt z dziećmi i młodzieżą. Pozwala to zwiększyć wiedzę i kompetencje, dostarczając informacji o bezpieczeństwie online. Ważnym punktem jest wskazanie młodym dostępnych procedur zgłaszania incydentów cyberprzemocy, np. blokownia sprawców, informowania odpowiednich służb²³.

Ważną rolę w przeciwdziałaniu zjawisku przemocy odgrywają media, będące partnerem w podejmowaniu działań edukacyjnych i profilaktycznych m.in. poprzez udział w kampaniach społecznych, które zwracają uwagę na pogłębiający się problem przemocy w sieci. Kampanie te skierowane są zarówno do młodzieży, jak i osób dorosłych. Skuteczność tych działań wspiera powiązanie przekazu medialnego z praktycznymi działaniami podejmowanymi w szkole²⁴.

Założenia metodologiczne badania

Przedmiotem przedstawionych badań było zjawisko cyberprzemocy doświadczane przez studentów kierunku pedagogika na Akademii Zamojskiej. W badaniach wykorzystano elementy metody biograficznej (wywiad z osobami, które doświadczyły cyberprzemocy) oraz metoda sondażu diagnostycznego w postaci anonimowych ankiet wypełnianych przez studentów. Połączenie danych ilościowych z materiałem jakościowym pozwoliło ukazać zarówno wymiar ogólny, jak i indywidualny omawianego zjawiska. Celem artykułu jest poznanie form cyberprzemocy „obecnych” wśród studentów, sposobów reagowania na jej doświadczenie oraz zwrócenie uwagi na potrzebę stosowania działań wspierających w przeciwdziałaniu cyberprzemocy.

23 A. Baczyński, M. Drożdż, *Dobro w mediach – z cienia do świata*, Tarnów 2012, s. 377–378.

24 A. Wrzesień, *Profilaktyka cyberprzemocy – przykłady działań z Polski i świata*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 8 (2009) s. 2–7; K. Król, A. Zawadzki, *Zjawisko cyberprzemocy w kontekście bezpieczeństwa dzieci w sieci*, w: *Teoretyczne aspekty i praktyczne konteksty przemocy w różnych środowiskach społecznych*, red. W. Błażejowski, B. Czuba, Jarosławiec 2020, s. 187.

Problem główny dotyczył zagadnienia, w jaki sposób osoby badane doświadczają cyberprzemocy i jak oceniają dostępne możliwości reagowania oraz wsparcia. Przeprowadzone badania pozwoliły udzielić odpowiedzi na następujące problemy badawcze:

1. Jakie formy cyberprzemocy są najczęściej doświadczane przez osoby badane?
2. Jak młodzi ludzie reagują na doświadczenia cyberprzemocy i jakich zmian w zachowaniu lub emocjach doświadczają?
3. Jakie działania i formy wsparcia są najskuteczniejsze w przeciwdziałaniu cyberprzemocy i pomaganiu jej ofiarom?

Grupę badanych, którzy odpowiedzieli na ankietę, stanowiło 37 studentów Akademii Zamojskiej na kierunku Pedagogika. Wywiady przeprowadzono z dwiema. Wyniki badań ankietowych zostały dodatkowo pogłębione o analizę wywiadów z dwiema studentkami (obecnie absolwentkami) uczelni, w wieku 24 lat, które doświadczyły zjawiska cyberprzemocy.

Formy cyberprzemocy doświadczane przez badanych

Współcześnie zjawisko cyberprzemocy nie dotyczy tylko dzieci i młodzieży, chociaż to właśnie ta grupa jest najczęściej opisywana, ale obejmuje również dorosłych. Wraz z przenoszeniem się życia do środowiska online, wszystkie jego aspekty, w tym komunikacja młodzieży i dorosłych, zaczęła funkcjonować w sferze cyfrowej²⁵. Pojawiła się więc w sieci także przemoc. Cyberprzemoc charakteryzuje się tym, że jest ona realizowana za pomocą nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Wykorzystywanie narzędzi (np. tabletu czy telefonu) wiąże się z takimi cechami jak anonimowość sprawcy, osłabienie norm społecznych oraz zmniejszenie empatii i poczucia odpowiedzialności. Stosowanie agresywnych treści oraz nieprzerwany dostęp do nich może prowadzić do braku ograniczeń w zachowaniu sprawcy²⁶ i do utrzymywania się lub rozwijania różnych form cyberprzemocy.

Analiza zebranych danych pozwoliła dostrzec pełny obraz zjawiska cyberprzemocy. W szczególności jej różnych form, częstotliwości czy miejsc pojawia-

25 M. Warszewska-Makuch, *Cyberprzemoc w pracy raport*, Warszawa 2025, s. 20–21.

26 J. Frankowiak, *Cyberagresja wśród adolescentów – skala, charakter, uwarunkowania*, „Studia z Teorii Wychowania”, 4 (2018) s. 239.

nia się. Połączenie obu podejść badawczych pozwoli ukazać jak indywidualne doświadczenia odpowiadają szerszej saski zjawiska. Przeprowadzając analizę zgromadzonych wywiadów możemy zidentyfikować zróżnicowane formy cyberprzemocy. Ujawnione zachowania wskazują, że choć obie badane respondentki doświadczyły zjawiska cyberprzemocy to jednak jej charakter i formy stosowane przez sprawców istotnie się różniły.

Pierwsza respondentka doświadczyła cyberprzemocy w sposób bezpośredni. Zastosowaną formą agresji było świadome podszywanie się pod ofiarę w Internecie poprzez założenie fałszywego konta w mediach społecznościowych. Sprawca cyberprzemocy na utworzonym koncie publikował obraźliwe i ośmieszające materiały, które miały na celu kompromitację respondentki. Na profilu pojawiały się hejterskie komentarze oraz obraźliwe wiadomości do znajomych z otoczenia respondentki. Świadczy to o szerokim zasięgu stosowanej formy przemocy uwzględniającej zarówno publiczne jak i prywatne podszywanie. Stosowanie tej formy cyberprzemocy wpisuje się w kategorię naruszenia wizerunku i tożsamości cyfrowej.

Druga respondentka doświadczyła cyberprzemocy przede wszystkim w formie pośredniego, ale i publicznego oczerniania, nękania poprzez tworzenie i publikowanie wpisów w mediach społecznościowych. Sprawcą cyberprzemocy był partner respondentki. Choć nie używał on imienia to oczerniające i zmanipulowane wpisy zawierały aluzje, które pozwalały na identyfikację ofiary. Choć w przypadku tej respondentki nie stosowano bezpośrednich obelg czy podszywania się, to natężenie i emocjonalny charakter upowszechnianych treści wskazują na próbę manipulowania opinią publiczną oraz trwałego naruszenia wizerunku społecznego ofiary w oczach wspólnego środowiska.

Porównanie obu przypadków pokazuje, że cyberprzemoc może przyjmować zarówno formy jawne, np. podszywanie się pod konkretną osobę, jak i bardziej wyszukane, polegające na oczernianiu. Każda z zastosowanych form skutkuje naruszeniem poczucia bezpieczeństwa oraz wyraźnym ograniczeniem aktywności w Internecie.

Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych współgrają z informacjami dostarczonymi przez respondentki w wywiadach. Ankietowani wskazali, że najczęstszą formą agresji doświadczanej przez znane im osoby było podszywanie się (33% – 25 osób danych) oraz flaming, czyli agresywna wymiana słów w Internecie (22% – 14 osób badanych). 16% ankietowanych (10 osób) wskazało

na nękanie w sieci. Badania ankietowe pokrywają się z informacjami uzyskanymi z wywiadów – pierwsza respondentka doświadczyła podszywania natomiast druga oczerniania oraz nękania. Świadczyć to może o wysokiej częstotliwości występowania tych form agresji oraz o rozpoznawalności tych form w środowisku osób danych.

Ankietowani wskazali, że osobami z ich otoczenia dotkniętymi zjawiskiem cyberprzemocy, byli głównie znajomi ze szkoły, co stanowiło 55% odpowiedzi, oraz przyjaciele 13%. Jest to zgodne z informacjami uzyskanymi od respondentki z wywiadu nr I, która mówiła, że agresja, której doświadczyła, odbywała się w społeczności szkolnej. Analiza danych ankietowych dotycząca miejsc występowania zjawiska cyberprzemocy wskazuje na portale społecznościowe (78% odpowiedzi). 89% ankietowanych wskazywało, że aplikacją w portalach społecznościowych w której najczęściej może dochodzić do sytuacji związanych z cyberprzemocą, jest Facebook. Obie respondentki w wywiadach wskazały również, że miejscem, w którym doświadczyły cyberprzemocy, były portale społecznościowe, w głównej mierze Facebook. Możemy więc wnioskować, że portale społecznościowe i związane z nimi aplikacje, sprzyjają wstępowaniu agresji.

Kolejne pytania dotyczyły występowania agresji w Internecie i dotyczyły tego, czy badany był ofiarą lub świadkiem cyberprzemocy. Dane ankietowe wskazały, że większość osób zadeklarowała bycie świadkiem cyberprzemocy (59%), a tylko 16% ofiarą. Może to świadczyć, że przemoc jest zauważalna w przestrzeni internetowej. Wynik ten jest spójny z informacjami uzyskanymi od pierwszej z respondentek, która dowiedziała się o podszywaniu od znajomych, czyli świadków agresji. W literaturze zwraca się uwagę, że obok sprawców i ofiar istnienie trzeciej grupy tzw. obserwatorów. To osoby, które dostrzegają zachowania przemocowe, jednak nie podejmują żadnej próby reagowania na nią. Zjawisko bierności jest wynikiem niedostatecznej edukacji na temat konsekwencji niepodjęcia działań, bagatelizowania problemu czy obawy przed narażeniem się na przemoc. Chociaż strach może stanowić pewne wytłumaczenie, to w praktyce oznacza akceptowanie zachowań przemocowych i zgodę na ich obecność²⁷.

27 Król K., Zawadzki A., *Zjawisko cyberprzemocy w kontekście bezpieczeństwa dzieci w sieci*, s. 186.

Wyniki badań uzyskane z wywiadów oraz ankiet pozwalają stwierdzić, że cyberprzemoc może występować w wielu różnych formach, zaczynając od podszywania się, po oczernianie, nękanie po rozpowszechnianie obraźliwych komentarzy czy kompromitujących wiadomości. Podobne wyniki osiągnęli autorzy raportu NASK *Nastolatki 3.0*, którzy pisali, że do najczęściej wskazywanych form cyberprzemocy należą: wyzywanie (44,6%), ośmieszanie (44,3%), poniżanie (43,3%). Niemal połowa respondentów (48,8%) wskazała, że doświadczyła cyberprzemocy osobiście²⁸.

Reakcje młodych osób na doświadczenia cyberprzemocy

Strategiami radzenia sobie z trudnymi sytuacjami mogą być różne myśli oraz zachowania, które pomagają w prawidłowym funkcjonowaniu osobom doświadczającym stresu czy niepokoju, chroniąc ich przed szkodami psychicznymi. W literaturze wyróżnia się trzy główne grupy takich strategii: 1) pasywne lub fatalistyczne (polegające na unikaniu działania i wierze, że problem sam ustąpi lub zostanie wyjaśniony przez kogoś innego oraz chwilowym wycofaniu się z korzystania z urządzeń komunikacyjnych oraz Internetu), 2) komunikacyjne (opierają się na rozmowie i możliwości podzielenia się trudnym doświadczeniem z innymi osobami) oraz 3) proaktywne (skierowane na działanie, np. zgłaszanie przemocy doświadczanej w sieci, blokowanie sprawcy czy usuwanie szkodliwych treści). W przypadku cyberprzemocy kluczowe jest rozwijanie kompetencji społecznych, komunikacyjnych oraz cyfrowych, w celu zwiększania odporności ofiar, rozumianej jako zdolność prawidłowego reagowania na trudne sytuacje w środowisku rzeczywistym i online. W przestrzeni cyfrowej oznacza to podejmowanie działań rozwiązujących problem, a nie unikanie, wycofanie się czy stosowanie odwetu²⁹.

Analiza materiału z wywiadu pozwala wskazać, że reakcje respondentek na doświadczenie cyberprzemocy mają charakter wielowymiarowy. Uzależnione są od działań ukierunkowanych na ograniczenie przemocy, zmiany zachodzą-

28 *Nastolatki 3.0 Raport z ogólnopolskiego badania uczniów i rodziców*, red. R. Lange, Warszawa 2023.

29 D. Siemienicka, M. Skibiński, K. Majewska, *Cyberagresja – zjawisko, skutki, zapobieganie*, Toruń 2020, s. 70–71.

ce w zachowaniu oraz w sferze emocjonalnej. Obie respondentki w początkowej fazie przemocy internetowej deklarowały próbę unikania i ignorowania problemu. Pierwsza doświadczyła szoku, druga natomiast podkreślała brak chęci do wchodzenia w publiczne konflikty. Jednak z czasem działania sprawców zaczęły się nasilać. Wraz ze wzrostem natężenia cyberprzemocy obie respondentki zadeklarowały podjęcie aktywnych działań w celu przerwania przemocy. W pierwszym przypadku osoba badana kilkakrotnie zgłaszała fałszywy profil oraz publikowane na nim treści administratorowi strony. Druga dokumentowała wstawiane wpisy i zgłasza je do administratora strony jako nękanie i zniesławienie. Obie respondentki, mimo różnych form przemocy, wykazały się prawidłową reakcją obronną i świadomością, odwoływały się także do regulaminu portalu społecznościowego, na którym dochodziło do przemocy.

U obu respondentek doświadczenie cyberprzemocy wpłynęło na wprowadzenie istotnych i trwałych zmian w funkcjonowaniu i aktywności online. Zmiany dotyczyły ograniczenia aktywności w mediach społecznościowych, usunięcia zdjęć z profili, w tym zdjęcia profilowego, ukrycia wszystkich informacji, które były dostępne. Respondentki zrezygnowały z publikowania osobistych treści, ograniczyły liczbę znajomych wyłącznie do osób, z którymi utrzymują kontakt. Pierwsza zadeklarowała, że do tej pory dba o prywatność na swoim profilu, nie publikuje żadnych treści. Zmiany w zachowaniu respondentek świadczą o chęci kontrolowania oraz wzmocnieniu ostrożności w świecie wirtualnym. Większa przezorność oraz wycofanie się z aktywności online ma na celu zwiększenie poczucia prywatności oraz unikanie potencjalnego zagrożenia. Prowadzi to do zwiększenia poczucia bezpieczeństwa, ograniczenia możliwości podejmowania interakcji z osobami trzecimi, ale także ogranicza udział w życiu wirtualnym.

Zarówno w wywiadach, jaki i ankietach respondenci zwrócili uwagę na emocje, które pojawiają się podczas doświadczania przemocy w sieci. Ankietowani wskazali, że najczęściej osobom doświadczającym cyberprzemocy towarzyszy: zamknięcie się w sobie (17% – 28 osób), poczucie zagrożenia (16% – 27 osób), strach (14% – 23 osoby) oraz spadek samopoczucia (13% – 22 osoby). Podobne emocje pojawiły się wywiadach jakościowych. Pierwsza respondentka doświadczyła bezradności, zwiększającego się lęku oraz strachu. Odczuwane emocje z czasem przekształciły się w silną frustrację oraz obniżenie poczucia

sprawczości, szczególnie gdy nie miała możliwości kontrolowania publikowanych i udostępnianych treści. Druga respondentka zwróciła uwagę na towarzyszące jej poczucie zagrożenia z powodu naruszenie reputacji oraz bezsilność, zwłaszcza gdy część znajomych zaczęła wierzyć w publikowane treści. Wyniki oby badań pokazują wyraźną zgodność w zakresie najczęściej przeżywanych emocji. Respondenci wskazali na strach, poczucie zagrożenia czy obniżony nastrój, które świadczą o tym, że cyberprzemoc może stanowić realne zagrożenie dla funkcjonowania emocjonalnego i zdrowia psychicznego doświadczających przemocy, często prowadząc do izolacji.

W badaniach ankietowych dotyczących nieświadomego udziału w rozpowszechnianiu cyberprzemocy zdecydowana większość respondentów przyznała, że podejmowała działania mogące wzmacniać skalę tego zjawiska. Aż 91,9% badanych zadeklarowało, że choć raz udostępniło zdjęcie lub materiały dalej. 83,7% przyznało się do wysyłania komentarzy, a 78,3% wskazało, że polubiło komentarz lub zdjęcie o treści ośmieszającej lub obraźliwej. Podobny mechanizm opisała w wywiadzie druga respondentka. Podkreślała, że część znajomych odruchowo, bez zastanowienia przyczyniła się do rozpowszechniania szkodliwych treści poprzez udostępnianie, komentowanie i lajkowanie materiałów opublikowanych przez sprawcę. Analiza zebranych informacji pozwala zwrócić uwagę na rolę otoczenia respondentów w zwiększeniu zjawiska cyberprzemocy. Zarówno zachowania ankietowych, jak i ich znajomych, choć z pozoru neutralne czy wręcz nieintencjonalne, potęgowały widoczność wpisów i przyczyniały się do zwiększenia skali przemocy, pogłębiając tym samym jej konsekwencje emocjonalne. Wyniki te podkreślają konieczność systematycznej edukacji cyfrowej, nakierowanej na uświadomieniu odbiorcom, że nawet niewielka interakcja – polubienie, udostępnienie czy komentarz – mogą wpłynąć na upowszechnianie cyberprzemocy.

Wyniki badań wskazują, że doświadczenie cyberprzemocy wywołuje reakcje nie tylko chwilowe, ale również długoterminowe, które mają złożony charakter. Obejmują one początkowo próbę ignorowania problemu, a następnie podjęcie działań: zgłaszanie lub dokumentowanie sytuacji, korzystanie ze wsparcia otoczenia oraz wprowadzenie trwałych zmian w prywatności, aktywności oraz w sposobie funkcjonowania w przestrzeni cyfrowej.

Formy wsparcia w przeciwdziałaniu cyberprzemocy

W zapobieganiu cyberprzemocy oraz w łagodzeniu jej skutków istotną rolę odgrywa powszechna edukacja. Powinna być obejmować dzieci, młodzież oraz osoby dorosłe, w tym rodziców, nauczycieli, wykładowców. Podstawą takich działań jest potrzeba z jednej strony wzmacniania bezpieczeństwa osób zagrożonych przemocą w sieci, z drugiej zmniejszenia skali agresji w przestrzeni cyfrowej³⁰.

Analiza przeprowadzonych wywiadów wskazuje, że choć doświadczania obu respondentek różniły się w zakresie form i przebiegu cyberprzemocy, to obie odczuwały potrzebę działań wspierających. Pierwsza zwróciła szczególną uwagę na okazywanie wsparcia psychologicznego poprzez kontakt z psychologiem, który mógłby pomóc zredukować poczucie zagrożenia. Zwróciła uwagę, że doświadczenie podszywania się i publikacji ośmieszających treści w sieci znacząco wpłynęło na obniżenie poczucia własnej wartości. Kluczowe okazało się więc otrzymanie wsparcia emocjonalnego polegającego na zapewnieniu przestrzeni do zrozumienia i spokojnej rozmowy bez poczucia oceniania. Dodatkowo respondentka podkreśliła potrzebę korzystania oraz tworzenia nowszych, łatwiej dostępnych i anonimowych form wsparcia. W szczególności zwróciła uwagę na telefony zaufania, czaty z ekspertami, które mogłyby stanowić pierwszą formę wsparcia poprzez bezpieczny kontakt z osobą kompetentną, wskazującą, jak reagować na przemoc w sieci.

Druga badana doświadczająca głównie publicznego oczerniania i manipulowania opinią w mediach społecznościowych. Akcentowała ona potrzebę wsparcia emocjonalnego oraz pomocy prawnej i informacyjnej. Jej sytuacja wskazuje, że cyberprzemoc może wpływać również na życie zawodowe, a konsultacja z prawnikiem pozwoliła jej poznać mechanizmy ochrony prawnej oraz rozpocząć działania zapobiegające naruszeniu dóbr osobistych. Oznacza to, że agresja internetowa nie powinna być traktowana wyłącznie jako problem emocjonalny, lecz przede wszystkim jako zjawisko naruszające normy prawne wymagające wsparcia specjalistów znających procedury i mechanizmy ochrony wizerunku.

W obu wywiadach respondentki zwróciły uwagę, że istotną formą przeciwdziałania cyberprzemocy jest edukacja w zakresie cyfrowego bezpieczeń-

30 Tamże, s. 58.

stwa i kultury komunikacji online, skierowana do osób dorosłych i młodzieży. Pierwsza respondentka zwróciła uwagę na konieczność podejmowania działań edukacyjnych w szkołach poprzez przeprowadzanie warsztatów uczących empatii i odpowiedzialności za słowa nie tylko w sieci. Podkreśliła ona rolę rodziców w przeciwdziałaniu cyberprzemocy. Druga wskazała, że zachowania nacechowane emocjonalnie, związane z prywatnymi sytuacjami konfliktowymi, zwłaszcza po rozstaniach, mogą mieć charakter przemocowy, zwłaszcza gdy są przenoszone do świata cyfrowego.

Istotnym elementem radzenia sobie z doświadczeniami cyberprzemocy było okazane wsparcie ze strony otoczenia. Pierwsza respondentka zwróciła się o pomoc do rodziców i pedagoga szkolnego. Wsparcie ze strony otoczenia pozwoliło jej poradzić sobie z zaistniałą sytuacją. Zdrowa, domowa atmosfera związana z bliskością, wzajemnym zaufaniem, budowana poprzez wspólne spędzanie czasu, rozmowę stała się źródłem lepszego zrozumienia domowników i ważnym czynnikiem chroniącym przed przemocą. Prawidłowo funkcjonująca rodzina dostarczy jej członkom poczucia siły i wsparcia, pomagając lepiej radzić sobie z ewentualnymi konsekwencjami przemocy internetowej. Dzięki takiemu otoczeniu łatwiej dostrzec sygnały świadczące o przemocy oraz uzyskać pomoc i wsparcie³¹. Druga badana doświadczyła sprzecznych reakcji, część znajomych okazywała jej wsparcie, inni natomiast izolowali się, unikając z nią kontaktu. Brak oznak wsparcia ze strony części znajomych pogłębił poczucie niesprawiedliwości. Różnice w okazywanym wsparciu mają ogromne znaczenie dla poczucia bezpieczeństwa oraz zdolności do podejmowania czynności obronnych.

Wyniki badań ankietowych współgrają z tymi z wywiadów. Wskazują one, że respondenci w sytuacji doświadczenia cyberprzemocy najchętniej zwróciliby się o pomoc do kolegi/koleżanki (35% – 23 osób), rodziców (30% – 21 osób) oraz policji (26% – 14 osób). Tylko 2 osoby (4%) wskazały, że nie poprosiłby nikogo o pomoc. To może sugerować, że osoby badane są świadome, jak duże znaczenie ma wsparcie osób bliskich i instytucji (np. policji) podczas doświadczania przemocy. Podobnie mówiły respondentki podczas wywiadów. Pierwsza zwróciła się o pomoc do rodziców oraz zgłosiła sprawę na policję, natomiast druga uzyskała wsparcie od części znajomych. Możemy więc wyciągnąć

31 Tamże, s. 64–65.

wnioski, że pierwszej kolejności osoby badane korzystają z pomocy osób bliższych (rodziny, przyjaciół), a dopiero później z pomocy instytucji.

Ankietowani zwrócili uwagę na czynniki zwiększające ryzyko nasilenia się cyberprzemocy. 27 osób badanych wskazało na zrobienie komuś na przekór/złość, 25 na zazdrość, a 22 na zbyt częste przebywanie w Internecie. Wyniki te są spójne z informacjami uzyskanymi od drugiej respondentki, która wskazała, że czynnikiem powodującym nasilenie zjawiska cyberprzemocy w jej przypadku była zazdrość. Miało to bezpośredni związek z rozstaniem z byłym partnerem i było nacechowane silnymi emocjami. Wyniki te wskazują, że cyberprzemoc nie jest tylko postrzegana jako zjawisko przypadkowe lub anonimowe, lecz wiąże się z relacjami i pojawiającymi się w nich emocjami.

76% ankietowanych deklaruje, że wie, gdzie zgłaszać nadużycia w Internecie. Respondentki w wywiadach wykazały się podobną wiedzą, podkreślając, że zgłaszały nadużycia administratorom platform, ale pierwsza nie korzystała z oficjalnych form pomocy i wsparcia. Druga skorzystała z konsultacji prawniczej. Żadna z nie zgłosiła sprawy organom ścigania (policji). Potwierdza to przypuszczenia, że choć osoby badane deklarują wiedzę o dostępnych formach pomocy, to w rzeczywistości korzystają głównie z najłatwiej dostępnych i najmniej formalnych form wsparcia.

Ankieta obejmowała pytanie o znajomość konkretnych organizacji, które zajmują się przeciwdziałaniem zjawisku cyberprzemocy. Organizacjami wskazanymi w pytaniu były: fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, dyżurnet.pl, fundacja Orange, fundacja Dzieci Niczyje. Ankietowani wskazali, że najlepiej znają fundacje: Dajemy Dzieciom Siłę (51,4%), Dzieci Niczyje (45,9%) oraz Orange (40,5%). Najmniej znaną formą przeciwdziałania są działacze ze strony internetowej dyżurnet.pl (8,1%). Wynika z tego, że stosunkowo dobra znajomość organizacji pomocowych nie wpływa na rzeczywiste działania. Obie respondentki deklarowały, że powiadomiły administratorów portali o nadużyciach, jednak żadna nie skorzystała z pomocy instytucji pomocowych. Być może wynikało to faktu, iż posiadane przez nich informacje były powierzchowne.

Na podstawie badań możemy stwierdzić, że głównym czynnikiem powstawania cyberprzemocy są emocje. Badani wskazywali na zazdrość oraz działania na złość. Deklarowali, że w sytuacji doświadczenia cyberprzemocy w pierwszej kolejności zwróciliby się o pomoc do rodziców, znajomych, a dopiero później korzystaliby z pomocy instytucji. Choć znają nazwy organizacji

pomocowych, to nie przekłada się na ich rzeczywiste wykorzystanie. Częściej wybierają wsparcie nieformalne. Analiza wyników wskazuje na potrzebę nie tylko edukacji teoretycznej, ale również praktycznego przygotowania użytkowników do reagowania na przemoc cyfrową.

Podsumowanie

Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że studenci pedagogiki AZ doświadczali różnych form cyberprzemocy: podszywania się za pomocą fałszywych kont, publikowania obraźliwych i ośmieszających treści, nękania, oczerniania, rozpowszechniania obraźliwych komentarzy. Duża ilość doświadczanych form cyberprzemocy może wynikać z powszechnej ich obecności w środowisku online, w szczególności na portalach społecznościowych, które stanowią jedno z głównych miejsc doświadczania cyberprzemocy. Doświadczanie cyberprzemocy pływa na naruszenie poczucia bezpieczeństwa wśród osób badanych oraz na ograniczenie aktywności w świecie wirtualnym lub całkowitej rezygnacji z niej. Ograniczenie aktywności w sieci świadczy o podjęciu próby kontrolowania sytuacji oraz o większej ostrożności. Tego typu zachowania mają na celu zwiększenie poczucia bezpieczeństwa oraz unikanie potencjalnych zagrożeń w przyszłości.

Badania pokazują, że nie należy bagatelizować jakichkolwiek form cyberprzemocy, ponieważ mogą one wpływać zarówno na życie prywatne, jak i zawodowe. Warto zwrócić uwagę na emocje, które towarzyszą cyberprzemocy. Strach, poczucie zagrożenia czy obniżony nastrój świadczą o tym, że przemoc internetowa stanowi zagrożenie dla prawidłowego funkcjonowania człowieka. Przeciwdziałanie cyberprzemocy jest związane z relacjami społecznymi. Prawidłowe relacje rodzinne i przyjacielskie powodują, że osoby doświadczające przemocy w sieci właśnie wśród osób bliskich – rodziny i przyjaciół szukają pomocy i wsparcia. Należy zwrócić uwagę, że osoby badane miały odpowiednią wiedzę o podstawowych narzędziach umożliwiających przeciwdziałanie cyberprzemocy, np. zgłaszanie publikowanych treści czy fałszywych kont administratorom stron, odwołując się do obowiązujących regulaminów. Jednak dopiero na końcu deklarowały chęć skorzystania z pomocy instytucji.

Istotną formą przeciwdziałania cyberprzemocy jest edukacja w zakresie cyfrowego bezpieczeństwa i kultury komunikacji online. Edukacja powinna być

skierowana do osób dorosłych i do młodzieży Wprowadzenie systematycznej edukacji cyfrowej uświadomi ludziom, że nawet niewielka interakcja w formie polubienia, udostępnienia czy komentarza może wpłynąć na rozpowszechnianie cyberprzemocy. Ważne jest również wprowadzenie takich działań edukacyjnych, które skupią się na zwiększeniu świadomości dotyczącej bezpieczeństwa w sieci, reagowania na jej doświadczenie oraz zwrócenie uwagi na potrzebę stosowania działań wspierających w przeciwdziałaniu cyberprzemocy.

Streszczenie: Cyberprzemoc to przemoc psychiczna, w której sprawca wykorzystuje technologię cyfrową, np. Internet, media społecznościowe, komunikatory, e-maile czy SMS-y. Jej celem jest nękanie, poniżanie, zastraszanie lub wyśmiewanie innej osoby, często przez publikowanie treści ośmieszających i poniżających, rozpowszechnianie kłamstw, włamywanie się na konta, szantażowanie czy wykluczanie. Działania te mogą prowadzić do poważnych problemów psychicznych u ofiar. W artykule zostały przedstawione badania dotyczące cyberprzemocy przeprowadzone wśród studentów pedagogiki Akademii Zamojskiej. Skoncentrowano się na tym, czy studenci doświadczają przemocy w internecie, w jakich obszarach i w jakiej formie, jak sobie z nią radzą i jakiej pomocy potrzebują w niwelowaniu jej skutków.

Słowa kluczowe: cyberprzemoc, studenci, nękanie, zniesławienie.

Bibliografia

- Baczyński A., Drożdż M., *Dobro w mediach – z cienia do świata*, Tarnów 2012.
- Barlińska J., Szuster A., *Cyberprzemoc. O zagrożeniach i szansach na ograniczenie zjawiska wśród adolescentów*, Warszawa 2014.
- Bębas S., *Patologie społeczne w sieci*, Toruń 2013.
- Borkowska A., *Cyberprzemoc włącz blokadę na nękanie, Poradnik dla rodziców*, Warszawa 2019.
- Czopek N., *Nasilenie cyberprzemocy wśród uczniów szkół średnich w roli sprawcy, ofiary i świadka tego zjawiska*, Lublin 2024.
- Frankowiak J., *Cyberagresja wśród adolescentów – skala, charakter, uwarunkowania*, „Studia z Teorii Wychowania”, 2018, nr 4, s. 237–257.
- Cyberbullying, definicja pojęcia*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, https://fdda.pl/baza_wiedzy/cyberbullying/, dostęp: 12.04.2025.
- Cyberbullying – nękanie w sieci*, Gov.pl, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/cyberbullying--nekanie-w-sieci>, dostęp: 12.04.2025.
- Król K., Zawadzki A., *Zjawisko cyberprzemocy w kontekście bezpieczeństwa dzieci w sieci*, w: *Teoretyczne aspekty i praktyczne konteksty przemocy w różnych środowiskach społecznych*, red. W. Błazejewski, B. Czuba, Jarosławiec 2020.

- Kozak S., *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach*, Warszawa 2014.
- Nastolatki 3.0 Raport z ogólnopolskiego badania uczniów i rodziców, red. R. Lange i in., Warszawa 2023.
- Makles P., *Cyberprzemoc a młodzież: Jak technologia kształtuje relacje rówieśnicze*, „Pedagogika. Studia i Rozprawy”, 23 (2024) nr 1, s. 249–262.
- Podlewska J., *Odpowiedzialność prawna za cyberprzemoc w stosunku do nieletnich*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 8 (2009) nr 1, s. 47–56.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Kraków 2012.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży – różne wymiary zjawiska*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 8 (2009) nr 1, s. 12–26.
- Pyżalski J., *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*, Kraków 2010.
- Siemieniecka D., Skibińska M., Majewska K., *Cyberagresja – zjawisko, skutki, zapobieganie*, Toruń 2020.
- Walendzik G., Wilkosz K., *Zapobieganie i przeciwdziałanie przemocy w cyberprzestrzeni*, „Kontrola Państwowa”, 63 (2018) nr 1, s. 51–69.
- Walrave M., Heirman W., *Skutki cyberbullyingu – oskarżenie czy obrona technologii?*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 8 (2009) s. 27–46.
- Warszewska-Makuch M., *Cyberprzemoc w pracy raport*, Warszawa 2025.
- Wojtasik Ł., *Jak reagować na cyberprzemoc*, Poradnik dla szkół, s. 6–7, https://edukacja.fdds.pl/pluginfile.php/92246/mod_resource/content/2/jak_reagowac_na_cyberprzemoc-FDDS-12042017_książka.pdf, dostęp: 15.09.2025.
- Wrzesień A., *Profilaktyka cyberprzemocy – przykłady działań z Polski i świata*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 8 (2009) nr 1, s. 119–130.
- Wysocka E., *Nowe media jako wyzwanie dla rozwoju młodego pokolenia: cyberprzemoc jako wynik i czynnik zaburzeń w relacjach międzyludzkich*, w: *Wyzwania pedagogiczne w XXI wieku, Zagrożenia społeczne – Edukacja – Terapia (Tom jubileuszowy z okazji 35-lecia pracy naukowej profesor Anny Nowak)*, red. M.W. Bernasiewicz i M.A. Noszczyk-Bernasiewicz, Toruń 2022.

